

УДК 338.439.5

ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ТА ЗАХИСТУ ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ В КРИЗОВИХ В УМОВАХ**Бокій О. В.**, к.е.н., с.н.с.,

відділ економічних досліджень,

<https://orcid.org/0000-0001-9916-1856>

Інститут продовольчих ресурсів НААН, Київ, Україна

<https://doi.org/10.31073/foodresources2023-20-17>

Предмет. Економічні процеси та державне регулювання на ринку продовольства для забезпечення продовольчої безпеки. **Мета.** Визначення напрямів захисту продовольчого ринку, ефективних засобів державного регулювання в умовах збройної агресії російської федерації та наступного відновлення. **Методи.** З метою виконання досліджень використано методи: системного узагальнення – для оцінки заходів забезпечення продовольчої безпеки та законодавства; аналізу статистичної звітності, порівняльний – для співставлення забезпеченості рівня споживання харчових продуктів; динамічних рядів – для аналізу динаміки споживання і виробництва продовольства. **Результати.** Ринок продовольства відреагував на сучасні виклики зростанням цін на продовольчі товари і сировину, погіршенням продовольчої безпеки в Україні і світі, порушенням виробничих ланцюгів. Водночас продовольчий сектор є більш стійким порівняно з іншими галузями економіки. Огляд основних законодавчих актів підтвердив, що нормативно-правове регулювання продовольчого ринку спрямоване на забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану та захист населення. Для захисту продовольчого ринку необхідно розробити комплексну програму відновлення агропродовольчого сектору, посилити адресну підтримку й інформованість населення, сприяти відновленню виробництва та експорту продовольства з більшою доданою вартістю, залученню інвестицій. **Сфера застосування результатів.** Призначено для фахівців у галузі економічних досліджень ринку продовольства, співробітників органів державного управління, наукових працівників, викладачів, аспірантів і студентів вищих навчальних закладів. Результати можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях щодо заходів і засобів захисту національного продовольчого ринку.

Ключові слова: ринок продовольства, продовольча безпека, державне регулювання, воєнний стан.

PROBLEMS OF STATE REGULATION
AND PROTECTION OF THE FOOD MARKET AMID CRISIS**Bokiy Olena**, Ph.D., Economics, Senior Researcher,

Department of Economic Research

<https://orcid.org/0000-0001-9916-1856>

Institute of Food Resources of NAAS, Kyiv, Ukraine

<https://doi.org/10.31073/foodresources2023-20-17>

Subject. Economic processes and state regulation in the food market to ensure food security. **Purpose.** Determination of the directions of protecting the food market, effective means of state regulation amid the armed aggression of the Russian Federation and subsequent renewal. **Methods.** In order to carry out research, such methods were used: systemic generalization – to assess food security measures and legislation; analysis of statistical reporting, comparative – to compare the availability of the level of food consumption; time series – to analyze the dynamics of consumption and food production. **Results.** The food market has responded to modern challenges by increasing prices for food products and raw materials, lower food security in Ukraine and the world, and disrupting production chains. At the same time, the food sector is more sustainable than other sectors of the economy. The review of the main legislative acts confirmed that the legal regulation of the food market is aimed at ensuring food security under martial law and protecting the population. To protect the food market, it is necessary to develop a comprehensive program for the restoration of the agro-food sector, strengthen targeted support and

awareness of the population, promote the resumption of production and export of value-added food, and attract investment. **Scope of the results.** These are intended for specialists in the field of economic research of the food market, government bodies, researchers, teachers, graduate students and students of higher educational institutions. The results can be used in further scientific research on measures and means of protecting the national food market.

Key words: food market, food security, government regulation, martial law.

Постановка проблеми. Забезпечення продовольчої безпеки населення є першочерговим завданням урядів усіх країн, оскільки однією з основних потреб людства є повноцінне харчування. Міжнародні зусилля з подолання голоду очолює ФАО – продовольча та сільськогосподарська організація, спеціалізований заклад ООН, мета діяльності якого – забезпечення продовольчої безпеки для всіх та гарантування регулярного доступу населення до високоякісних харчових продуктів [1]. В Україні на забезпечення продовольчої безпеки та ефективного функціонування ринку продовольства спрямована діяльність усіх учасників продовольчої системи, включаючи виробників, споживачів, інвесторів, органи державного управління, інвестиційні та логістичні організації. До початку повномасштабної агресії, у 2021 році, після загострення пандемії у попередньому 2020 році, підвищувалася купівельна спроможність, зростало виробництво та споживання продовольства. Військова агресія російської федерації завдала нечуваних збитків в усіх сферах життя України. Продовольчий сектор, важлива ланка економіки країни, зазнав безпрецедентних втрат вже у перші дні і місяці війни. На міжнародному рівні ускладнилося, і навіть призупинилося, продовольче постачання країн світу. Найбільш чутливо відреагували збіднілі країни Африки та східної Азії, для яких зернові з України є найнеобхіднішим джерелом забезпечення життя. На вітчизняному продовольчому ринку загострилися наявні проблеми, і порушилися усі ланки забезпечення його функціонування. Тому дослідження, спрямовані на пошук шляхів запобігання викликів, що виникли, захисту вітчизняного ринку продовольства та ефективних засобів і заходів його державного регулювання, є своєчасними та актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам діяльності ринку продовольства в умовах кризових ситуацій та державного регулювання присвячені роботи провідних зарубіжних та українських дослідників, зокрема М. Сичевського [2, 3], О. Коваленко [3-5], О. Шпичака [6] та інших. J. L. Pomeranz, D. Mozaffarian дослідили основні напрями регулювання ринку та збуту харчових продуктів для дітей у США, які передбачають відмову від шкідливої їжі [7]. R. Ihle та Z. Bar-Nahum довели, що вторгнення російської федерації до України посилює синхронізацію світових цін на сировину. Збройна агресія російської федерації спричинила різкі перебої в ланцюгах поставок зернових у світі й невизначеність на продуктових ринках. Тому країни були змушені синхронізувати ціни на зерно, енергоносії та добрива у світі [8]. Водночас проблеми державного регулювання та захисту продовольчого ринку в кризових умовах потребують більш глибоких досліджень.

Мета дослідження – визначення напрямів захисту продовольчого ринку та ефективних засобів державного регулювання в умовах збройної агресії російської федерації та наступного відновлення.

Матеріали та методи. Застосовано метод системного узагальнення, який дозволяє оцінити чинне законодавство та заходи забезпечення продовольчої безпеки; для співставлення забезпеченості рівня споживання харчових продуктів – аналіз статистичної звітності і порівняльний методи; для дослідження динаміки споживання і виробництва продовольства використано метод динамічних рядів.

Виклад основних результатів дослідження. Аналіз динаміки достатності споживання продовольства відповідно до рекомендованих норм за період 2017-2021 рр., що передував надзвичайній кризовій ситуації 2022 року свідчить, що українці споживали до 53% рекомендованої норми споживання молочної продукції, 66% – м'ясної (рис. 1) [9].

До рекомендованих норм було наближене споживання дешевшої продукції – хлібних продуктів, яєць, а також овочів, баштанних та олії.

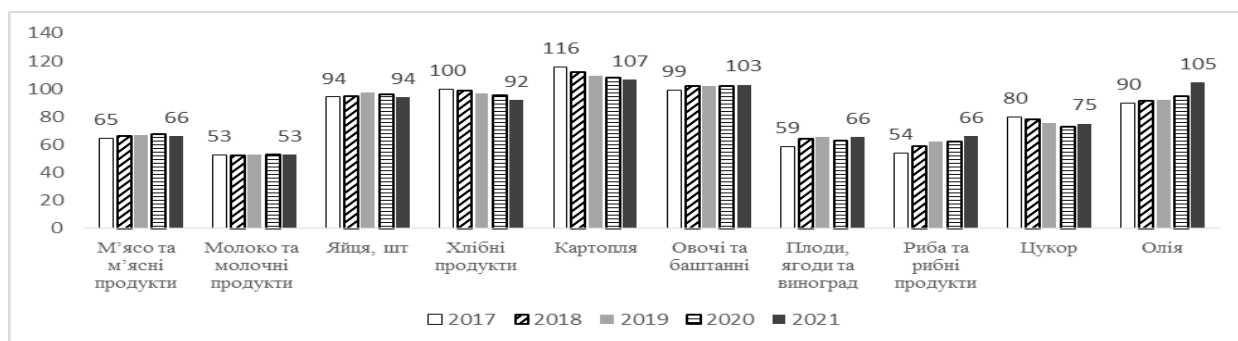

Рис. 1. Динаміка достатності споживання окремих видів продовольства відповідно до рекомендованих норм, %

Джерело: сформовано за даними Держстату України

Позитивним чинником було збільшення споживання овочів та баштанних, що містять важливі споживчі речовини, а також поновлення пропозиції і рівня споживання рибних продуктів, яке суттєво впало після анексії Криму. Обмеження, спричинені пандемією Covid-19 у 2020-2021 рр., суттєво не вплинули на рівень споживання продовольства. Водночас вже у перший місяць збройної агресії російської федерації в Україні, у березні до лютого 2022 р. виробництво продукції харчової продукції знизилося на 54%, експортоорієнтованої олії – на 79%, борошна – на 45%, хліба – на 38%. Однак у подальшому підприємства харчової промисловості домоглися поновити виробничий потенціал і за 2022 р. виробили 78% обсягів 2021 р. (рис. 2). У цілому, підприємства переробної промисловості знизили виробництво прискореними темпами – на 59%.

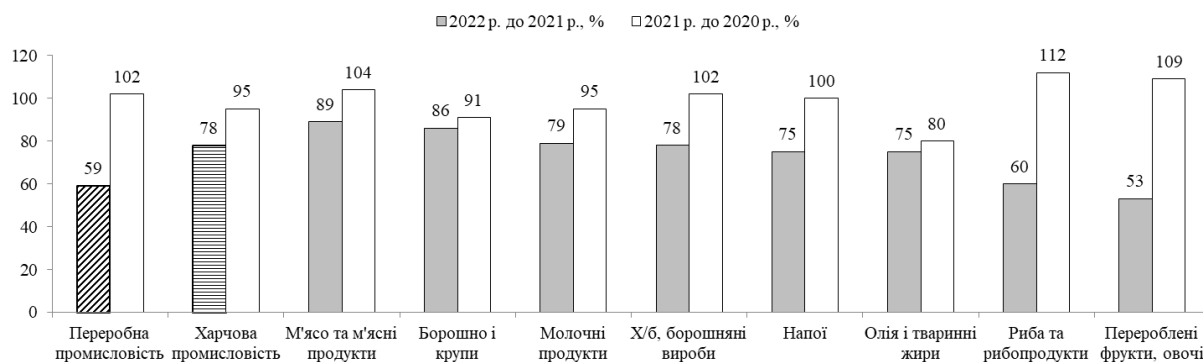

Рис. 2. Індекс промислового виробництва харчової продукції у 2022 р., % до попереднього року

Джерело: сформовано за даними Держстату України [9].

У харчовій промисловості найгіршими були індекси переробки овочів і фруктів, через забруднення, втрату та мінування сільськогосподарських угідь, порушення логістики; перероблення риби і рибопродуктів. Менших втрат зазнали галузі з перероблення м'яса і м'ясопродуктів, а також з виробництва борошна і круп. Через релокацію підприємств із зони бойових дій, були порушені логістичні зв'язки з постачання сировини та готової продукції. Відповідно, знизилися обсяги виробництва продукції. Індекс промислового виробництва життєво важливих хлібобулочних виробів був на рівні середнього по харчовій промисловості – 78%. Для відновлення виробництва життєво важливого продовольства необхідно задіяти державні структури, інвесторів, волонтерів, працівників підприємств.

Виклики продовольчій безпеці, спричинені військовою агресією, можна структурувати за основними узагальнюючими ознаками: гуманітарна – внутрішня та зовнішня міграція, загроза життю населення, недостатність або низька якість харчування; санітарно-гігієнічна – незабезпечення санітарно-гігієнічних норм і правил виробництва та споживання харчових продуктів; інфраструктурна – неможливість або утруднення діяльності виробничо-збутового ланцюга, в т. ч. логістична – складнощі в переміщенні, транспортуванні та зберіганні продовольства; економічна – відсутність економічної можливості придбати необхідне продовольство; екологічна – псування ґрунтів, мінування та забруднення територій. Означене структурування дозволяє виробити комплексний механізм протидії викликам, подальшого оновлення та модернізації продовольчого сектора економіки.

Військові дії призвели до найбільшої в історії України внутрішньої та зовнішньої міграції населення України, яка перевищила показники Другої світової війни. За дослідженнями компанії Gradus Reach, за одинадцять місяців війни кожен третій українець став мігрантом [10], поширилася гуманітарна і продовольча криза.

Великих збитків нанесено угіддям та лісам у прикордонній полосі, особливо у зоні Полісся. Заміновано велику територію країни. Загальну шкоду оточуючому середовищу розраховують із застосуванням методичних положень Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України (Міндовкілля). Визначено розмір збитків від забруднення атмосферного повітря, земельних та водних ресурсів внаслідок військової агресії. Орієнтовна сума нанесених збитків становить понад 962 млрд грн, у тому числі шкода ґрунтам та землям перевищує 138 млрд грн. Лише викиди забруднюючих речовин у повітря спричинили шкоду на 823 млрд грн [11].

Продовольчий сектор зазнав великих втрат через знищені продовольчі склади, зокрема у Житомирській області та Броварському районі Київської області. За даними експертів Торгово-промислової палати України, з українських елеваторів було викрадено близько мільйона тонн зерна. Станом на жовтень 2022 р. компанія Associated Press оцінила обсяг вкраденого зерна з початку війни вартістю не менш як 530 млн дол. США – 4% річного експорту (12,5 млрд дол. США) [12]. У тому числі агресором було використано фальсифіковані декларації з підставними фірмами.

За оцінкою експертів KSE Institute, за рік війни завдано лише прямих збитків агропродовольчому сектору на 8,7 млрд дол. США. З них сільськогосподарській техніці на 4,7 млрд (53%), зерносховищам 1,9 млрд. Сумарна місткість зерносховищ в Україні складає 8,2 млн т продукції, з них 40% (3,25 млн т) було пошкоджено станом на кінець 2022 року [13, с.16].

За даними Інституту стратегічних досліджень і Міністерства аграрної політики і продовольства, український аграрний сектор продемонстрував стійкість під час війни. Збір зернових і зернобобових на початок 2023 року в 1,5-3 рази перевищив внутрішні потреби. На ринку м'яса і м'ясопродуктів у 2022 р. було спожито (попередньо) 53,1 кг м'яса (у 2021 р. – 53 кг), збільшилося споживання більш дешевої курятини до 50% загального споживання (свинини і яловичини відповідно 37% і 13%). У 2022 р. на 9% зменшилося поголів'я корів [14]. Попри значні втрати молочної галузі і, водночас, відтік населення за кордон, на одну особу було спожито 199 кг молока і молокопродуктів.

Через зменшення експорту продовольства з України, поширився дефіцит харчування в країнах Близького Сходу та Північної Африки. Зокрема, Ліван імпортує 80% потреби пшениці з України, Лівія – 40% [15]. Найбільший покупець української пшениці і ячменю – Туреччина, яка у першому кварталі 2023 року імпортувала майже 18% продукції.

Внаслідок збройної агресії суттєво зросли ціни на продовольство в Україні і у світі. Від лютого 2022 року на кінець 2022 р. ціни на хліб і молоко на внутрішньому ринку збільшилися в середньому на 17%, яйця – 86%, свинину – 37%, цукор – 31%, бензин (A95) і дизельне паливо – відповідно 50% і 65%, овочі (цибуля і морква) – на 111% і 42% [9].

За січень-вересень 2022 р. 40,5% великих і середніх підприємств в економіці України зазнали збитків на 450,9 млрд грн, у сільському господарстві – 56%. Але здебільшого сільськогосподарську продукцію виробляють сільські домогосподарства. У 2022 році в чотири рази знизився показник EBITDA, який характеризує прибутковість діяльності агрохолдингів у перерахунку на одиницю площі (га). Змінилася ресурсна складова аграрних компаній, оскільки в сезоні 2022 року ціни на пальне зросли на 70%. Внаслідок проблем логістики, зменшення цін на агропродовольчу продукцію і зростання вартості ресурсів рентабельність оборотного капіталу знизилася майже у 5 разів. Через зниження цін на аграрні культури (пшеницю, соняшник, кукурудзу, сою) за рік війни зросла різниця між внутрішніми і світовими цінами, що призвело до збільшення витрат на збут [16].

Дієвий інструмент продовольчої політики, спрямованої на подолання сучасних викликів – нормативно-правове регулювання, оскільки законодавчі акти, норми і нормативи сприяють або перешкоджають розвитку економіки і діяльності бізнесу.

До посівної 2022 року державою було впроваджено додаткові заходи підтримки в умовах воєнного стану у вигляді компенсації відсоткової ставки за залученими кредитами, державних гарантій і кредитування [17]. У березні 2022 р. було прийнято Закон стосовно створення умов для забезпечення продовольчої безпеки під час воєнного стану [18]. Затверджені Законом зміни та доповнення до законодавчих актів стосувалися спрощення користування земельних ділянок, для полегшення умов роботи фермерам.

Програмним документом, спрямованим на досягнення продовольчої безпеки, є розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 квітня 2022 р., яким затверджено план заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану [19]. Цей нормативний акт передбачає три основних напрями – адміністрування системи продовольчої безпеки держави, включаючи моніторинг стану продовольчої безпеки, забезпечення територіальних громад продовольчими товарами та регулювання зовнішньоекономічної діяльності (рис. 3). Моніторинг стану продовольчої безпеки на підставі аналізу балансів попиту і пропозиції сільськогосподарської продукції сприяє оперативному виявленню рівня забезпеченості основними видами продовольства.

Заходи забезпечення продовольчої безпеки доцільно доповнити напрямом захисту вразливих верств населення, що передбачає формування адресної бази даних для надання продовольчої та фінансової допомоги, знижок на харчові продукти (за прикладом ініціативи АТ «Київхліб» – пільгові ціни на соціальну продукцію за «карткою киянина») і постачання продукції додому.

Напрямок забезпечення територіальних громад продовольчими товарами охоплює проблеми постачання продовольства до зони бойових дій, формування стратегічного резерву продукції та створення умов для самозабезпечення харчовими продуктами. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності спрямоване на забезпечення підприємств необхідними імпортними складовими і поповнення бюджету країни за рахунок надходжень від експорту продовольства. Водночас необхідно спрямувати зусилля на збільшення доданої вартості експорту, що забезпечить надходження до місцевих бюджетів і дозволить збільшити кількість робочих місць. Потрібно вдосконалити технології переробки та зберігання сировини. Для більш ефективного використання рілля і отримання сировини для продовольства з необхідними показниками якості важливо дотримуватися термінів та умов зберігання зернових, погодних трендів тощо [20].

В Україні на сьогодні реалізовано фінансову підтримку домогосподарств від численних фондів, які за різноманітними програмами пропонують допомогу. Однак є значний прошарок населення, який не охоплений зазначеною інформацією. Виходячи з цього, доцільно виділити напрям інформаційного забезпечення, який включатиме діджиталізацію та розповсюдження інформації для населення в регіонах з питань продовольчої та фінансової підтримки.

У березні 2022 р. постановою Кабінету Міністрів України було затверджено Порядок надання гуманітарної та іншої допомоги цивільному населенню в умовах воєнного стану в Україні, який коригувався п'ять разів з урахуванням нагальних потреб [21]. Слід зазначити, що цю постанову важливо посилити напрямом продовольчого забезпечення.

Рис. 3. Заходи забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану
Джерело: сформовано за [19]

У квітні 2022 р. було затверджено перелік критичної інфраструктури АПК на підставі заявок підприємств. Завдяки підтримці Міністерства енергетики, зазначеним підприємствам забезпечено безперебійний доступ до електроенергії. Дієвий захід – постачання аграріям генераторів за підтримки міжнародних партнерів, через продовольчу програму ФАО.

В умовах воєнного стану у 2022 році Урядом було запроваджено фінансову підтримку АПК, включаючи заходи фінансування посівної. Малі і середні виробники з оборотом на рік не більше ніж 20 млн мають змогу отримати до 50 млн грн для забезпечення власних потреб [22].

Інформацію щодо потреб післявоєнного відродження аграрного сектору акумулює Аграрний союз України [23]. Напрями дослідження організації спрямовані на вирішення нагальних проблем на державному, інфраструктурному та регіональному рівнях. Зокрема забезпечення активів на тимчасово окупованих територіях, пріоритети державної підтримки, проекти аграрного розвитку з урахуванням інвестиційної, інфраструктурної і кооперативної складової. Попередньо визначені проекти післявоєнного розвитку, спрямовані на прямі поставки сировини до ЄС, будівництво потужностей з виробництва біопалива за участю і за ліцензіями міжнародних компаній, вдосконалення аграрної логістики включно з трубопроводами. Водночас не враховано отримання додаткової доданої вартості для вітчизняних переробних підприємств.

Окрім методології Міндовкілля [11], у 2022 році постановою КМУ на законодавчому рівні затверджено «Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок агресії російської федерації» [24]. Збитки структуровано за напрямками втрат: 1) людські і пов'язані з ними соціальні; 2) непрямі втрати через зменшення населення і відповідно економічних показників країни, насамперед ВВП; 3) військові, пов'язані з бойовими діями; 4) забезпечення безпеки та протидія злочинності; 5) соціальний захист ветеранів війни; 6) житловий фонд та благоустрій; 7) об'єкти громадських будівель та ЖКГ; 8) шкода, завдана земельним ресурсам, надрам; 9) через самовільне користування ресурсами; 10) збитки, завдані водним ресурсам, атмосферному повітрю, лісовому та природно-заповідному фонду; 11) селянські господарства; 12) інфраструктура транспорту та електромереж; 13) культурна спадщина; 14) економічні втрати підприємств, установ, та організацій; 15) втрати ВПК.

Для продовольчої підтримки населення в умовах воєнного часу урядом, за прикладом попередніх кризових років, сформовано перелік товарів, які мають соціальну значущість [25]. До переліку увійшли 12 видів продовольства, що станом на березень 2023 року включали хліб житньо-пшеничний, батон і борошно пшеничне вищого сорту, крупу гречану, цукор, молоко, масло, курятину, іншу продукцію і чотири види палива. На відміну від попереднього періоду, включено продукцію покращеної якості, ціни на яку зростали прискореними темпами, а саме борошно пшеничне вищого сорту і крупу гречану. Держспоживслужбі дозволено здійснювати перевірки щодо дотримання вимог до формування цін на соціально значущі товари. Запроваджено щоденний моніторинг цін.

Дієвою є підтримка у рамках програми агропродовольчого сектору USAID Agro (США) загальною вартістю 35 млн дол. США, яка діє у 2020-2024 рр. Під час війни агрономічна підтримка надається для 13 найбільш постраждалих від війни областей. З липня 2022 р. впроваджено «Ініціативу стійкості сільського господарства в Україні» (Agriculture Resilience Initiative – AGRI) вартістю 100 млн дол. США, яка спрямована на підтримку аграрного експорту продукції [26].

Для вирішення питання забезпечення електроенергією аграрного та промислового сектора України на засадах енергоефективності, збереження довкілля у 2023 р. у першому читанні прийнято законопроект щодо стимулювання розвитку зеленої генерації. Інвесторам надано можливість організовувати генерацію на території підприємств-споживачів із подальшим постачанням електричної енергії цим підприємствам [27].

Оцінюючи механізм протидії надзвичайним викликам, найбільш нагальним є питання післявоєнного відновлення України. У липні 2022 року в м. Лугано (Італія) було презентовано План відновлення України загальною вартістю 750 млрд дол. США на підставі плану, представленого українським урядом [28]. Щороку заплановано післявоєнне освоєння прямих іноземних інвестицій у 70-100 млрд дол. США. Аграрний сектор визначено одним із найбільш пріоритетних для інвесторів, через важливість забезпечення продовольства у світі, високу світову потребу та нееластичність попиту, вагомий внесок України до світового забезпечення продовольством. Зважаючи що Україна є кандидатом до ЄС та володіє третиною світових чорноземів. Країна входить до

трійки світових експортерів аграрної продукції і є одним із основних світових операторів, діяльність яких спрямована на забезпечення світової продовольчої безпеки.

На доповнення до Плану відновлення України та плану заходів із забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану [19, 27] необхідно розробити комплексну Програму відновлення аграрного сектору економіки, яка належним чином врахує всі аспекти діяльності.

Висновки. Для вирішення проблем продовольчого ринку, які спричинені ризиками і викликами, що загострилися військовою агресією російської федерації, необхідно запровадити ефективні заходи державної продовольчої політики, спрямовані на подолання викликів, відновлення виробництва і забезпечення продовольчої безпеки. Нормативно-правове регулювання має сприяти полегшенню роботи бізнесу, захисту населення, особливо його незахищених верств. Комплексний підхід до відновлення аграрного сектору економіки, захисту та активізації діяльності продовольчого ринку має орієнтуватися на розроблену та затверджену Програму, яка комплексно охопить питання виробництва та споживання продовольства населенням – особливо вразливими його верствами. Необхідно активізувати продовольчий експорт зі збільшенням частки продукції з високою доданою вартістю, залучити інвестиції по регіонах України, модернізувати логістику та посилити сировинну базу.

Бібліографія

1. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). <https://www.fao.org/home/en>.
2. Сичевський М. П. Глобальна продовольча безпека та місце України в її досягненні. Економіка АПК. 2019. № 1. С. 6-17. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201901006>.
3. Sychevskiy M., Kovalenko O., Deineko L., Yashchenko L. Assessing dynamic stability of economic development of global food markets in the context of globalization. 2022. Problems and Perspectives in Management 20 (2), 372-388. [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20\(2\).2022.31](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20(2).2022.31).
4. Коваленко О. В., Куць О. І., Бокій О. В. Концептуальні засади формування економічної політики та механізмів розвитку харчової промисловості. Київ: ФОП Марченко В.М., 2020. 51 с.
5. Коваленко О. В., Ященко Л. О. Діагностика споживчого попиту на ринку продовольчих товарів з використанням інтернет-технологій. Продовольчі ресурси. 2020. № 14. С. 241-249.
6. Шпичак О. М. Економіко-організаційні неузгодженості взаємовідносин у продуктових ланцюгах в умовах інфляційно-девальваційних процесів: напрями врегулювання. Економіка АПК. 2015. №6. С. 85-95. http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2015_6_16.
7. Pomeranz, JL , Mozaffarian, D. (2022). Food Marketing to – and Research on – Children: New Directions for Regulation in the United States. Journal of law medicine & ethics. (3) , pp.542-550. <https://doi.org/10.1017/jme.2022.92>.
8. Ihle R., Bar-Nahum Z., Nivievskiy O., Rubin O.D. (2022). Russia's invasion of Ukraine increased the synchronisation of global commodity prices. Australian Journal of Agricultural and Resource Economics. 866(4). pp. 775-796. <https://doi.org/10.1111/1467-8489.12496>.
9. Державна служба статистики України. www.ukrstat.gov.ua.
10. Кожен третій українець став мігрантом за 11 місяців війни: чи варто чекати на другу хвилю міграції? українці планують повернутися чи виїхали назавжди? – дослідження Gradus Research. URL:https://gradus.app/documents/332/Gradus_Research_-_War_wave_7-UA.pdf.
11. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Міністерство захисту довкілля і природних ресурсів України. Наказ від 13.10.2022 №424.<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1416-22#Text>.
12. Russia smuggling Ukrainian Grain to lp pay for Putin's war. AP News. 2022. https://apnews.com/article/russia-ukraine-putin-business-lebanon-syria-87c3b6fea3f4c326003123b21aa78099?utm_source=homepage&utm_medium=TopNews&utm_campaign=position_05.
13. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення. KSE. https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf.

14. Стан продовольчого забезпечення України під час війни. Національний інститут стратегічних досліджень, 2023. <https://niss.gov.ua/en/node/4855>.
15. Ми – разом проти російської агресії. <https://www.rada.gov.ua/news/razom/223576.html>.
16. У 2022 році прибутковість українських агрохолдингів зменшилася в чотири рази. 2023. <https://landlord.ua/news/u-2022-rotsi-prybutkovist-ukrainskykh-ahrokholdynhiv-zmenshyllasia-v-chotyry-razy/>.
17. Держава запроваджує додаткові заходи підтримки аграріїв в умовах воєнного стану. 14.03.2022. <https://www.rada.gov.ua/news/razom/220443.html>.
18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану. Закон України від 24.03.2022. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text>.
19. Про затвердження плану заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану. Розпорядження КМУ від 29 квітня 2022 р. № 327-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-2022-%D1%80>.
20. Petrenko V., Liubich V., Bondar. V. Baking quality of wheat grain as influenced by agriculture systems, weather and storing conditions. *Romanian agricultural research* . 2017. №34. p. 69-76. <https://www.cabdirect.org/cabdirect/abstract/20183008263>.
21. Питання надання гуманітарної та іншої допомоги цивільному населенню в умовах воєнного стану в Україні. Постанова КМУ від 07.03.2022 р. № 220. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2022-%D0%BF#Text>.
22. Уряд затвердив зміни до надання фінансової державної підтримки аграріям під час посівної – Роман Лещенко. 13.03.2022 р. <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zatverdiv-zmini-do-nadannya-finansovoyi-derzhavnoyi-pidtrimki-agrariyam-pid-chas-posivnoyi-roman-leshchenko>.
23. Повоєнне відновлення України. Аграрний союз України. 24.10.2022 р. <http://www.aau.org.ua/uk/publications/web/1879/>.
24. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Розпорядження. Затверджено Постановою КМУ від 20 березня 2022 р. № 326. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#n10>.
25. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 25.12.1996. № 1548. Постанова КМУ від 06.03.2022 р. № 223. https://docs.dtkr.ua/doc/223-2022-%D0%BF?_ga=2.62929580.245004482.1683283536-1153951282.1683283536#pn2.
26. США оголосили про започаткування ініціативи стійкості сільського господарства в Україні вартістю \$100 млн. <https://ua.usembassy.gov/uk/the-united-states-announces-100-million-ukraine-agriculture-resilience-initiative-agri-ukraine/>.
27. Верховна Рада прийняла у першому читанні законопроект щодо стимулювання розвитку зеленої генерації. 02.2023. <https://www.rada.gov.ua/news/razom/236024.html>.
28. План Маршалла з полів Лугано: як будуть відбудовувати Україну за 750 мільярдів доларів. <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/07/5/688861/>.

References

1. Food and Agriculture Organization of the United Nations (2023). <https://www.fao.org/home/en>.
2. Sychevskiy, M. P. (2019). Hlobalna prodovolcha bezpeka ta mistse Ukrainy v yii dosiahnenni [Global food security and Ukraine's place in its achievement]. *Ekonomika APK*. № 1. p. 6-17. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201901006> [in Ukrainian].
3. Sychevskiy, M., Kovalenko, O., Deineko L., Yashchenko, L. (2022). Assessing dynamic stability of economic development of global food markets in the context of globalization. *Problems and Perspectives in Management*. 20 (2). p. 372-388. [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20\(2\).2022.31](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20(2).2022.31).
4. Kovalenko, O. V., Kuts, O. I., Boki, O. V. (2020). Kontseptualni zasady formuvannia ekonomichnoi polityky ta mekhanizmiv rozvytku kharchovoi promyslovosti [Conceptual principles of economic policy formation and food industry development mechanisms]. Kyiv: FOP Marchenko V. M. 51 p. [in Ukrainian].
5. Kovalenko, O. V., Yashchenko, L. O. (2020). Diahnostyka spozhyvchoho popytu na rynku prodovolchikh tovariv z vykorystanniam internet-tekhnologii [Diagnostics of consumer demand in the food market using Internet technologies]. *Prodovolchi resursy [Food Resources]*. № 14. S. 241-249 [in Ukrainian].
6. Shpychak O. M. (2015). Ekonomiko-orhanizatsiini neuzghodzhennosti vzaiemovidnosyn u produktovykh lantsiuhakh v umovakh inflatsiino-devalvatsiinykh protsesiv: napriamyvrehuliuvannia

[Economic and organizational inconsistencies of relationships in product chains in the conditions of inflationary and devaluation processes: directions settlement]. *Ekonomika APK*. 2015. № 6. p. 85-95. http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2015_6_16 [in Ukrainian].

7. Pomeranz, J. L., Mozaffarian, D. (2022). Food Marketing to – and Research on – Children: New Directions for Regulation in the United States. *Journal of law medicine & ethics*. 3, pp. 542-550. <https://doi.org/10.1017/jme.2022.92>.

8. Ihle, R., Bar-Nahum, Z., O., Rubin, O. D. (2022). Russia's invasion of Ukraine increased the synchronisation of global commodity prices. *Australian Journal of Agricultural and Resource Economics*. 866(4). pp. 775-796. <https://doi.org/10.1111/1467-8489.12496>.

9. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine] (2022). www.ukrstat.gov.ua.

10. Kozhen tretii ukrainets stav mihrantom za 11 misiatsiv viiny: chy varto chekaty na druhu khvyliu mihratsii? ukraintsi planuiut povernutysia chy vyikhaly nazavzhdy? – doslidzhennia Gradus Research [Every third Ukrainian became a migrant during the 11 months of the war: should we wait for the second wave of migration? Ukrainians plan to fulfill or leave forever?] Gradus Research. https://gradus.app/documents/332/Gradus_Research_-_War_wave_7-UA.pdf.

11. Pro zatverdzhennia Metodyky vyznachennia shkody ta zbytkiv, zavdanykh terytoriiam ta ob'ektam pryrodno-zapovidnoho fondu vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii. Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine. Nakaz № 424 vid 13.10.2022 [On the approval of the Methodology for determining damage and losses caused to the territories and objects of the nature reserve fund as a result of the armed aggression of the Russian Federation. Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine. Order №. 424.13.10.2022]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1416-22#Text>.

12. Russia smuggling Ukrainian Grain to lp pay for Putin's war. AP News (2022). https://apnews.com/article/russia-ukraine-putin-business-lebanon-syria-87c3b6fea3f4c326003123b21aa78099?utm_source=homepage&utm_medium=TopNews&utm_campaign=position_05.

13. Zvit pro priami zbytky infrastruktury vid ruinuvan vnaslidok viiskovoi ahresii rosii proty Ukrainy za rik vid pochatku povnomasshtabnoho vtorhennia [Zvit pro priami zbytky infrastruktury vid ruinuvan vnaslidok viiskovoi ahresii rosii proty Ukrainy za rik vid pochatku povnomasshtabnoho vtorhennia. KSE] (2023). https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf.

14. Stan prodovolchoho zabezpechennia Ukrainy pid chas viiny Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen, 2023 [The state of food security of Ukraine during the war. National Institute of Strategic Studies, 2023]. <https://niss.gov.ua/en/node/4855>.

15. My – razom proty rosiiskoi ahresii [We are together against Russian aggression]. <https://www.rada.gov.ua/news/razom/223576.html>.

16. U 2022 rotsi prybutkovist ukraïnskykh ahrokhodyniv zmeshylasia v chotyry razy [In 2022, the profitability of Ukrainian agricultural holdings decreased four times] (2023). <https://landlord.ua/news/u-2022-rotsi-prybutkovist-ukraïnskykh-ahrokhodyniv-zmeshylasia-v-chotyry-razy/>.

17. Derzhava zaprovadzhue dodatkovy zakhody pidtrymky ahrariiv v umovakh voïennoho stanu. [The state introduces additional measures to support farmers under martial law]. 14.03.2022. <https://www.rada.gov.ua/news/razom/220443.html>.

18. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo stvorennia umov dlia zabezpechennia prodovolchoi bezpeky v umovakh voïennoho stanu. Zakon Ukrainy vid 24.03.2022. [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the creation of conditions for ensuring food security in the conditions of martial law. Zakon Ukrainy vid 24.03.2022]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text>.

19. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv zabezpechennia prodovolchoi bezpeky v umovakh voïennoho stanu. Rozporiadzhennia KМУ vid 29.04.2022 № 327-r. [On the approval of the plan of measures to ensure food security in the conditions of martial law. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine in 04/29/2022]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-2022-%D1%80>.

20. Petrenko V., Liubich V., Bondar V. (2017). Baking quality of wheat grain as influenced by agriculture systems, weather and storing conditions. *Romanian agricultural research*. № 34. p. 69-76. <https://www.cabdirect.org/cabdirect/abstract/20183008263>.

21. Pytannia nadannia humanitarnoi ta inshoi dopomohy tsyvilnomu naselenniu v umovakh voiennoho stanu v Ukraini. Postanova KМУ vid 07.03.2022 r. № 220 [The issue of providing humanitarian and other aid to the civilian population under martial law in Ukraine. Cabinet of Ministers of Ukraine. Resolution of March 7, 2022. № 220]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2022-%D0%BF#Text>.

22. Uriad zatverdyyv zminy do nadannia finansovoi derzhavnoi pidtrymky ahrariiam pid chas posivnoi, – Roman Leshchenko [The government approved changes to the provision of financial state support to farmers during the sowing season, Roman Leshchenko. 03/13/2022] 13.03.2022. <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zatverdiv-zmini-do-nadannya-finansovoyi-derzhavnoyi-pidtrimki-agrariyam-pid-chas-posivnoyi-roman-leshchenko>.

23. Povoienne vidnovlennia Ukrainy. Ahrarnyi soiuz Ukrainy [Post-war reconstruction of Ukraine. Agrarian Union of Ukraine]. 24.10.2022. <http://www.aau.org.ua/uk/publications/web/1879/21>. Pytannia nadannia humanitarnoi ta inshoi dopomohy tsyvilnomu naselenniu v umovakh voiennoho stanu v Ukraini. Postanova KМУ vid 07.03.2022. № 220. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2022-%D0%BF#Text>.

24. Pro zatverdzhennia Poriadku vyznachennia shkody ta zbytkiv, zavdanykh Ukraini vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii: Rozporiadzhennia. Zatverdzheno Postanovoiu KМУ vid 20 bereznia 2022 r. № 326 [On the approval of the Procedure for determining damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation: Order. Approved by Resolution No. 326 of the CMU dated March 20, 2022]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#n10>.

25. Pro vnesennia zmin do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25.12.1996 r. № 1548. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 06.03.2022 r. № 223 [On making changes to the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 25, 1996 No. 1548. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 6, 2022 No. 223]. https://docs.dtkr.ua/doc/223-2022-%D0%BF?_ga=2.62929580.245004482.1683283536-1153951282.1683283536#pn2.

26. SShA oholosyly pro zapochatkuvannia initsiatyvy stiiikosti silskoho hospodarstva v Ukraini vartistiu \$100 mln. [The USA announced the launch of a \$100 million agriculture sustainability initiative in Ukraine] <https://ua.usembassy.gov/uk/the-united-states-announces-100-million-ukraine-agriculture-resilience-initiative-agri-ukraine/>.

27. Verkhovna Rada pryiniala u pershomu chytanni zakonoproekt shchodo stymuliuvannia rozvytku zelenoi heneratsii [The Verkhovna Rada adopted in the first reading the draft law on stimulating the development of green generation] (2023) <https://www.rada.gov.ua/news/razom/236024.html>.

28. Plan Marshalla z poliv Luhano: yak budut vidbudovuvaty Ukrainu za 750 miliardiv dolariv [The Marshall Plan from the fields of Lugano: how Ukraine will be rebuilt for 750 billion dollars] (2022). www.epravda.com.ua/publications/2022/07/5/688861/.